

TEXTO BILINGÜE

1ª parte: Versión en lengua española ➔

TEXT BILINGÜE

➔ 2a part: Versió en llengua catalana

Templo de Poseidón (Paestum)

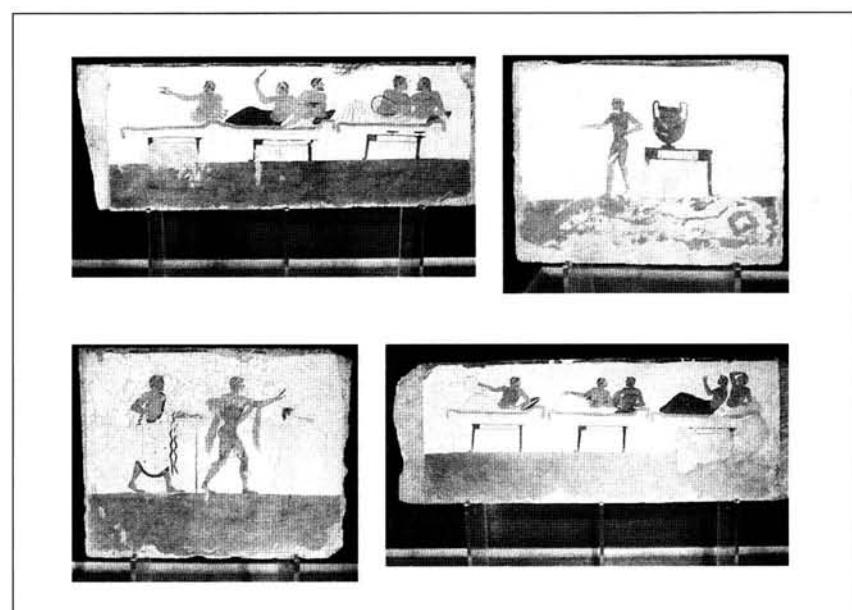
El deporte en el museo

Juegos funerarios deportivos en las tumbas pintadas de Paestum

R. Balíus i Juli

La ciudad de Paestum se encuentra en el centro del actual golfo de Salerno, llamado antiguamente *sinus paestanus*. Gracias al geógrafo-historiador Estrabón, sabemos que la ciudad fue fundada en un lugar situado a 50 estadios (cerca de 9 km) al sur del río Sele, por colonos griegos procedentes de Sibaris, ciudad de la costa del mar Jónico. Fue colocada bajo la advocación del dios del mar Poseidón y le dieron el nombre de Posidonia. Los testimonios arqueológicos permiten fijar la fecha fundacional de Posidonia, hacia las postrimerías del siglo VII a.C., época a la cual pertenecen las primeras sepulturas y los objetos más antiguos provenientes del poblado y del gran santuario de Hera. Posidonia floreció notablemente, especialmente por las buenas relaciones comerciales con los pueblos itálicos vecinos y con los etruscos, provocando la envidia de los lucanos, que la ocuparon hacia el 400 a.C. y le cambiaron el nombre por el de Paistom o Paistos. En el 237 a.C. Los romanos establecieron una colonia latina (Paestum). A consecuencia de la malaria, fue abandonada al comienzo de la edad media, cuando únicamente tenía una pequeña comunidad cristiana.

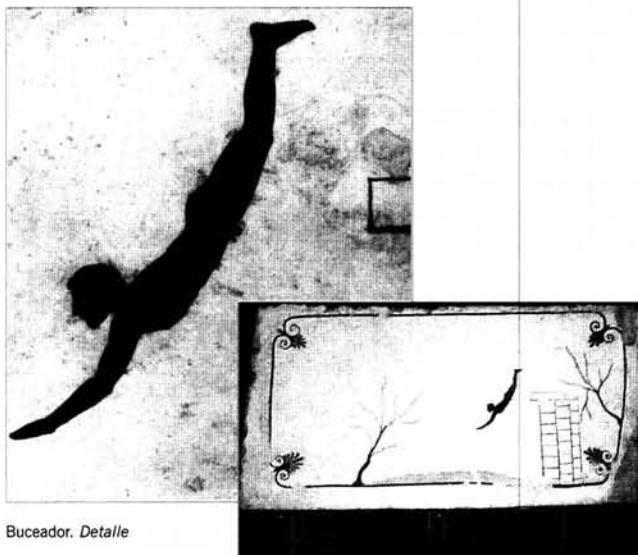
El espacio urbano de Paestum está rodeado por una muralla que se comenzó a construir el siglo IV a.C., con fragmentos

Pinturas de las paredes laterales de la Tumba del Buceador

lucanos y romanos, y que en algunos puntos tiene grosor que alcanza los siete metros. En el interior de la ciudad antigua pueden encontrarse tres templos dóricos: dos dedicados a Hera y el pequeño templo de Ceres. El más antiguo de los templos de Hera, edificado alrededor del 530 a.C., fue denominado por los arqueólogos del siglo XVIII la Basílica. Está formado por más de 50 columnas, nueve en los lados

cortos y dieciocho en los largos. El otro templo, llamado de Poseidón (Neptuno), del 450 a.C., es potente y armonioso, con una base de tres escalones sobre la cual se levantan seis columnas en los lados cortos y catorce en los largos, todas de cerca de 9 metros, unidas por un arquertrabe que sostiene una techumbre de doble vertiente, acabado por delante y por detrás por dos frontones casi intactos; es

Buceador. Detalle

Techo de la Tumba del Buceador

el templo griego mejor conservado de Europa, junto con el de la Concordia de Agrigento y el de Teseo de Atenas. Arquitectónicamente menos importante es el templo de Atenea (tradicionalmente conocido como templo de Ceres); construido hacia el 500 a.C. Se considera el emblema de la ciudad y tiene únicamente seis columnas en los lados cortos y trece en los largos. En el interior de la muralla se encuentran todavía restos del senado, de las termas, del templo itálico, de la asamblea y del erario. Un interesante museo custodia valiosos materiales procedentes de la ciudad y de sus alrededores; son cerámicas, esculturas, bronces y planchas con pinturas, cuidadosamente arrancadas de las paredes de algunas tumbas de las muchas necrópolis de Paestum. Estas últimas son ejemplos únicos de pintura mural griega.

Los restos más interesantes de Posidonia-Paestum son, sin duda, los de las necrópolis. Estas ocupaban zonas inmediatamente situadas al exterior de las murallas, extendiéndose por espacio de 1 km entre las más septentrionales y las más meridionales. Otras necrópolis están diseminadas por el resto del territorio.

En la primera mitad del siglo V a.C., en plena edad griega, es excepcional el hallazgo de una tumba decorada con escenas pintadas. La **Tumba del Buceador**, de la cual más adelante hablaremos ampliamente, es el signo evidente de un cambio cultural que se desarrolla en una ciudad de los confines con el mundo etrusco-campano. Se abandona la cultura griega de inhumar el cadáver sin, o con pocos, elementos de equipo o de ajuar, en favor de una práctica que, a través del número y la calidad de los objetos tiende a

subrayar distinciones de sexo, edad y jerarquía social: crateras, ánforas, armas y armaduras para los hombres y materiales de embellecimiento para las mujeres.

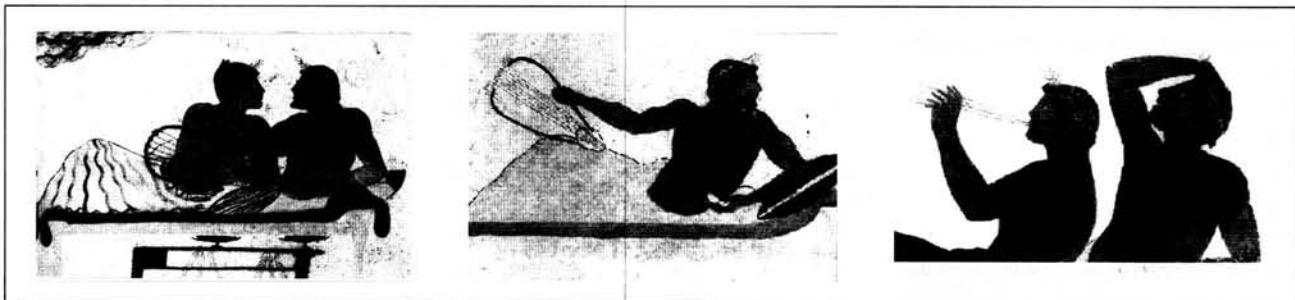
Las tumbas, que en la mayoría de casos tienen forma de caja, están construidas con cuatro planchas de travertino (variedad de toba calcárea) local: dos planchas largas de forma rectangular, unidas a dos planchas cortas; estas últimas son casi cuadradas cuando la cubierta está formada por una sola plancha colocada horizontalmente, o tienen forma pentagonal cuando la cubierta está hecha con dos planchas, dispuestas como un techo de doble vertiente.

Habitualmente cada tumba estaba destinada a una sola inhumación, con el muerto colocado sobre el dorso, probablemente recostado sobre un soporte de madera. Son raros los entierros dobles.

Las tumbas se distribuyen en núcleos familiares, organizados en torno a una que actuaba de eje. Los grupos están claramente diferenciados por espacios libres, más o menos grandes. Sobre un millar de sepulturas realizadas durante el siglo IV a.C., únicamente ochenta están pintadas, siendo las pinturas distintas de acuerdo con la distinción del muerto.

Las pinturas funerarias de Paestum son un elemento decorativo y al mismo tiempo un documento etnográfico, el cual expresa a través de imágenes los valores y los ideales de los grupos hegemónicos del periodo comprendido entre finales del siglo V y el comienzo del siglo III a.C., en las vigencias de la romanización.

Los primeros descubrimientos de pinturas funerarias en Paestum, se producen a principios del siglo XVIII. Este "redescubrimiento" está vinculado al interés por los

Detalle de las pinturas de las paredes laterales de la Tumba.

Detalle del juego del "kottabos"

Carrera de bigas

Pugilato

templos y a su valoración. Fue en 1805, mientras Felice Nicolás –sobreintendente del reino de Nápoles y de las dos Sicilias– estaba en Paestum para inspeccionar las primeras labores de restauración autorizadas oficialmente de los templos de Neptuno y Ceres, cuando se excavó la primera necrópolis. Los objetos preciosos recuperados pasaron a la colección de los Borbones. Nicolás descubrió otras tres tumbas en las cuales las paredes estaban pintadas. Los bronces y las cerámicas encontrados fueron transferidos al Museo de Nápoles, mientras que las pinturas se de-

jaron en su lugar, aunque previamente el diseñador Péguygnot reprodujo las escenas más visibles. Las pinturas fueron catalogadas de poco valor, porque eran comparadas con las descubiertas también entonces en Pompeya y Herculano. De forma intermitente se fueron realizando nuevos descubrimientos, aunque muchas de las pinturas que habían quedado "in loco" se habían destruido y prácticamente perdido. En 1909 Weege publicó la primera síntesis analítica de todas las pinturas funerarias conocidas hasta el momento, utilizando por primera vez la fotografía. Desde su descubrimiento el año 1968 en Tempa del Prete, en el margen meridional de la ciudad, **La Tumba del Buceador (Tomba del Tuffatore)** ha adquirido una gran importancia gracias a las características de su decoración. Fechada alrededor del 480-470 a.C., el monumento es un claro ejemplo de la interferencia cultural típica de la situación fronteriza de Posidonia-Paestum entre la Magna Grecia y el mundo etrusco-campano. En efecto, reúne un equipamiento con un "lékythos" (vaso griego de cuello largo), vasos de alabastro para conservar perfumes y una lita con caja de armonía de tortuga de acuerdo con el ritual griego y una decoración con pinturas típicas de la cultura vecina de Etruria y de Campania. En las cuatro paredes de la caja funeraria se desarrolla una escena de Simposio. Este era un momento de la vida social griega, en el cual personas de la misma categoría se reunían con la finalidad de intercambiar ideas y opiniones mientras comían y bebían vino. En las paredes laterales, largas, los invitados, cinco por lado, estaban echados de costado, abandonados a los placeres del Simposio, en el momento final de la fiesta dedicado a la consumición del vino. Se insinúan juegos eróticos improvisados y según parece están practicando un juego de habilidad, el "kottabos", consistente en lanzar un chorro de vino sobre un blanco fijo. La presencia de una lira en cada uno de los grupos y de uno de los invitados tocando un instrumento parecido a una flauta, denota que la reunión estaba amenizada por la música y el canto. En el lado Este un joven esclavizado se aleja de una mesa sobre la

que reposa una gran cratera (vaso ancho donde se mezclaban el vino y el agua para llenar las copas). En el lado Oeste se observa un cortejo formado por una pequeña flautista, un hombre joven y un personaje mayor con barba apoyándose en un bastón. La escena de la plancha de cobertura es la que ha dado nombre a la tumba: un hombre joven se lanza en dirección a un espejo de agua, superando una edificación construida por bloques de piedra, ergida a la orilla de la superficie acuática. La imagen corresponde a un salto deportivo realizado con estilo perfecto (así ha sido denominado en todos los idiomas: el buceador, el cabussador, il tuffatore, le plongeur, the driver). Ahora bien, esta situación, lejos de evocar una empresa deportiva, se cree que indica metafóricamente el paso de la vida a la muerte. El protagonista saltaría más allá de las columnas de Hércules, confín del mundo habitado y se hundiría en el agua del "Okeanos", el cual, según creencia de los griegos, era el río tempestuoso que conducía a la ultratumba. **La Tumba del Buceador** ha contribuido fundamentalmente al conocimiento de la pintura griega de este periodo, prácticamente desconocida si no es a través de la pintura de los vasos. Las pinturas están realizadas mediante una técnica similar a la del fresco. Directamente sobre un fino estrato de cal colocado encima del soporte de roca calcárea de la plancha de travertino. Sobre esta sutil película blanca, con una punta fina se creaba un surco que delimitaba las imágenes. Despues rápidamente se realizaba la decoración y la escena figurada, utilizando pocos colores: siempre el rojo, el negro y el amarillo, raramente el verde y el azul. En muchas de las tumbas masculinas, se encuentran dos tipos de representaciones: **el retorno del guerrero vencedor** y diferentes tipos de **juegos funerarios**. **El retorno del guerrero** ocupa la pared principal, que corresponde a la situada detrás de la cabeza del difunto; el caballero, siempre con barba, lleva generalmente coraza y un casco con plumero blanco. En algunas ocasiones va montado a caballo, revestido de armadura y cargado con los despojos expoliados al enemigo.

En los **juegos funerarios** se desarrollaban **carreras de bigas** (carros tirados por dos caballos colocados uno al lado del otro), y escenas de **pugilato, lucha, duelos y cacerías**.

En las **carreras de bigas**, la columna diseñada en el centro del escenario indica la meta alrededor de la cual rotan los aurigas; estos visten túnicas largas y la cabeza cubierta con un sombrero cónico o los cabellos flotando por encima la espalda. También más raramente puede encontrarse alguna cuádriga.

En las **competiciones de pugilato**, los combatientes, siempre desnudos, llevan los puños recubiertos por correas de piel entrecruzadas. Un flautista parece ritmar el combate, la violencia del cual viene indicada por la sangre que fluye

abundantemente sobre el rostro de los púgiles. En ocasiones los adversarios llevan la cara cubierta con una hemimáscara de nariz prominente y encorvada, detalle que proporciona carácter teatral a la situación. En los **duelos**, los competidores cubiertos con un sencillo taparrabo, espinilleras, casco de tipo calcedonio, escudo y a veces coraza, se enfrentaban con diversas armas (lanza y espada curvada). Un juez situado detrás del ganador, está preparado para colocarle en la cabeza una corona. Estas representaciones de duelo, pueden considerarse la prehistoria de los gladiadores romanos.

Por último, es posible encontrar escenas dedicadas a la **caza del león o del ciervo**.

Duelo

Caza del león

Temple de Poseidó (Paestum)

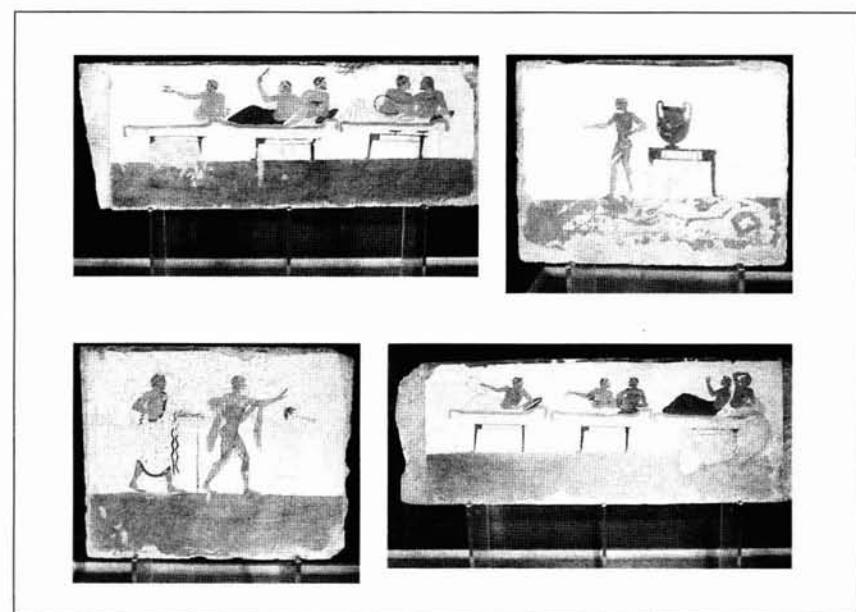
L'esport al museu

Jocs funeraris esportius en les tombes pintades de Paestum

R. Balius i Juli

La ciutat de Paestum es troba en el centre de l'actual golf de Salern, antigament anomenat *sinus paestanus*. Gràcies al geògraf-historiador Estrabó, sabem que va estar fundada en un lloc situat a 50 estadi (prop de 9 km.) al sud del riu Sele, per colons grecs procedents de Sibaris, ciutat de la costa del mar Jònic; que va estar posada sota l'advocació del deu del mar Posidó, i que li varen donar el nom de Posidònia. Els testimonis arqueològics permeten fixar la data fundacional de Posidònia, cap a les darreries del segle VII aC., època a la qual pertanyen les primeres sepultures i els objectes més antics provinents del poblat i del gran santuari d'Hera. Posidònia florí notablyment, especialment per les bones relacions comercials amb els pobles itàlics veïns i amb els etruscs, provocant la cobejança dels lucans, que se n'apoderaren cap el 400 aC. i li canviaren el nom pel de Paistom o Paistos. El 273 aC. els romans hi estableiren una colònia llatina (Paestum). A conseqüència de la malària, fou abandonada al començament de l'edat mitjana, quan només tenia una petita comunitat cristiana.

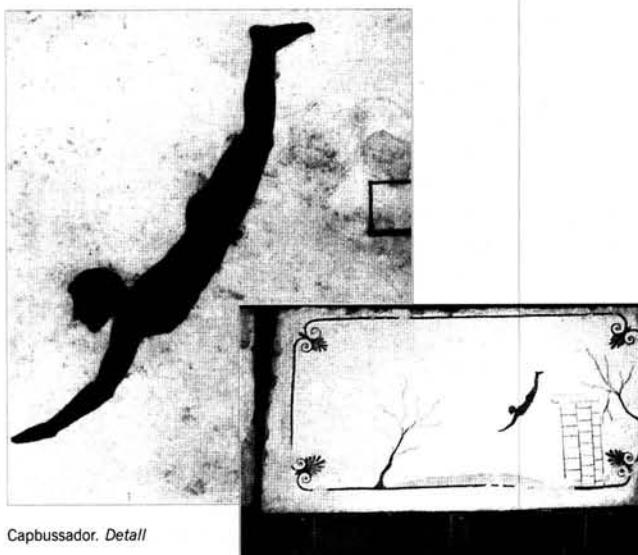
L'espai urbà de Paestum està envoltat per una muralla començada a construir el segle IV aC., amb fragments lucans i

Pintures de les parets laterals de la Tomba del Capbussador

romans, la qual en alguns punts té gruixos que arriben als set metres. En l'interior de la ciutat es poden trobar tres temples dòrics: dos dedicats a Hera i el petit temple de Ceres. El més antic dels temples d'Hera, edificat als voltants del 530 aC., va ser anomenat pels arqueòlegs del segle XVIII la Basílica; està format per més de 50 columnes, 9 en els costats curts i 18 en els llargs. L'altra és

el temple dit de Posidó (Neptú), del 450 aC., potent i harmoniós, amb una base de tres graons sobre la qual s'aixequen 6 columnes en els costats curts i 14 en els llargs, totes de prop de 9 metres, unides per un arquitrau que sosté un sostre de doble vessant, acabat per davant i per darrera per dos frontons quasi intacles; és el temple grec més ben conservat d'Europa, junt amb el de

Capbussador. Detall

Sostre de la Tomba del Capbussador

la Concòrdia d'Agrigent i el de Teseu d'Athènes. Arquitectònicament menys important és el temple d'Athenea (tradicionalment conegut com temple de Ceres); construït cap el 500 aC. es considera l'emblema de la ciutat i té únicament 6 columnes als costats curts i 13 als llargs. Dins de la muralla es troben encara restes del senat, de les termes, del temple itàlic, de l'assemblea i de l'erari. Un interessant Museu custodia valuosos materials procedents de la ciutat i de les seves rodalies; són ceràmiques, escultures, bronzes i planxes amb pintures, curosament arrancades de les parets d'algunes tombes de les moltes necròpolis de Paestum. Aquestes últimes són exemples únics de pintura mural grega.

El restes més interessants de Posidonia-Paestum són, sens dubte, els de les necròpolis. Aquestes ocupaven zones immediatament situades a l'exterior de les muralles, i s'estenien al llarg d'1 km entre les més septentrionals i les més meridionals. Altres necròpolis estan disseminades per la resta del territori.

En la primera meitat del segle V aC., en plena edat grega, és excepcional la troballa d'una tomba decorada amb escenes pintades: **La Tomba del Cabussador**, de la qual tot seguit en parlarem àmpliament. És el signe evident d'un canvi cultural que es desenvolupa en una ciutat dels confins amb el món etrusc-campano. S'abandona el costum grec d'inhumar el cadàver sense o amb pocs elements d'equip o d'aixovar, en fa-

vor d'una pràctica que, a través del nombre i la qualitat dels objectes, tendeix a subratllar distincions de sexe, edat i jerarquia social: crateres, àmfores, armes i armadures per als homes i bibelots d'embelliment per a les dones.

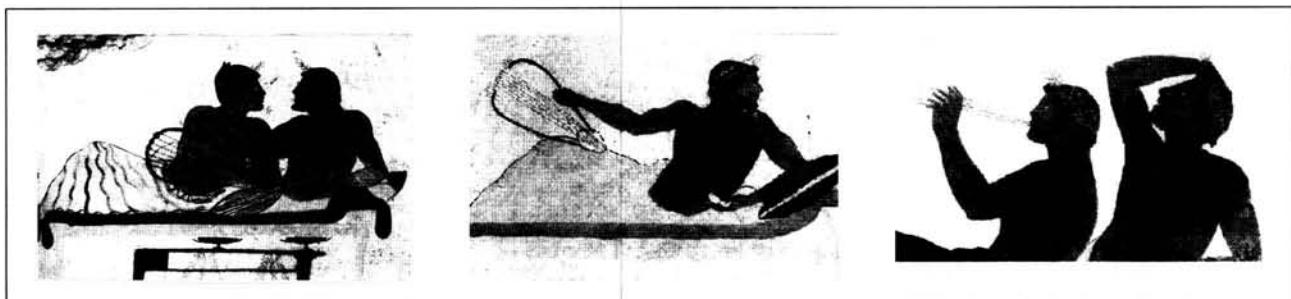
Les tombes, que en la majoria de casos tenen forma de caps, estan construïdes mitjançant quatre planxes de travertí (varietat de tosca calcària) local: dues llargues, de forma rectangular, unides a dues curtes; aquestes últimes són quasi quadrades si la coberta està formada per una sola planxa col·locada horitzontalment, o tenen forma pentagonal si la coberta està feta per dues planxes, disposades com un sostre de doble vessant.

Habitualment cada tomba estava destinada a una sola inhumació, amb el mort col·locat sobre el dors, probablement recolzat en un suport de fusta. Són rars els enterraments dobles.

Les tombes es distribueixen en nuclis familiars, organitzats al voltant d'una que actua d'eix. Els grups estan clarament diferenciats per espais lliures, més o menys grans. Sobre un milè de sepultures realitzades durant el segle IV aC., únicament vuitanta estan pintades, i les pintures són diferents d'acord amb la distinció del mort.

Les pintures funeràries de Paestum, són un element decoratiu i al mateix temps un document etnogràfic que expressa, a través de les imatges, els valors i els ideals dels grups hegemònics del període comprès entre els finals del segle V i el començament del segle III aC, en les vigilis de la romanització.

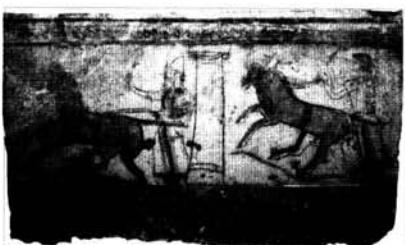
Els primers descobriments de pintures funeràries a Paestum, es produeixen a

Detall de les pintures de les parets laterals de la Tomba

Detall del joc del "kottabos"

Cursa de bigues

Pugilat

principis del segle XIX. Aquest "redescobriment" està vinculat a l'interès pels temples i la seva valoració. Fou l'any 1805, mentre Felice Nicolas, sobreintendent del regne de Nàpols i de les dues Sicílies, era a Paestum per inspeccionar les primeres tasques de restauració autoritzades oficialment dels temples de Neptú i Ceres, quan es va excavar la primera necròpolis. Els objectes preciosos recuperats varen passar a la col·lecció dels Borbons. Nicolas va descobrir unes altres tres tombes, les parets de les quals eren

pintades. Els bronzes i les ceràmiques trobades es varen transferir al Museu de Nàpols, mentre que les pintures es van deixar en el seu lloc, encara que prèviament el dissenyador Péguignon en va reproduir les escenes més visibles. Les pintures es van jutjar com de poc valor perquè eren comparades amb les descobertes, també aleshores, a Pompeia i Herculà. De forma intermitent es van efectuar nous descobriments, encara que moltes de les pintures que havien quedat "in loco" s'havien destruït i pràcticament perdut. L'any 1909, Weege va publicar la primera síntesi analítica de totes les pintures funeràries conegudes fins el moment, utilitzant per primera vegada la fotografia.

Des del seu descobriment, l'any 1968, a Tempa del Prete, en el marge meridional de la ciutat, **La Tomba del Cabussador (Tomba del Tuffatore)** ha adquirit una gran importància gràcies a les característiques de la seva decoració. Datada als voltants del 480-470 aC., aquest monument és un clar exemple de la interferència cultural típica de la situació fronterera de Posidonia-Paestum entre la Magna Grècia i el món etrusc-campano. En efecte, reuneix un equipament amb un "lékythos" (vas grec de coll llarg), vasos d'alabastre per conservar perfums i una lira amb caixa d'harmonia de tortuga d'accord amb el ritual grec i una decoració amb pintures típiques de la cultura veïna d'Etrúria i de Campània. En les quatre parets de la capsula funerària es desenvolupa una escena de Simposi. Aquest era un moment de la vida social grega, en el qual persones de la mateixa categoria es reunien amb la finalitat d'intercanviar idees i opinions, i accompanyaven la discussió menjant i bevent vi. En les parets laterals, llargues, els convidats, cinc per banda, estan estirats de costat, abandonats als plaers del Simposi, en el moment final de la festa dedicat a la consumició del vi. S'insinuen jocs eròtics improvisats i segons sembla estan practicant un joc d'habilitat, el "kottabos", consistent en llençar un raig de vi sobre un blanc fix. La presència d'una lira en cada un dels grups i d'un dels convidats tocant un

instrument semblant a una flauta, denota que la reunió estava amenitzada per la música i el cant. En el costat est un jove coper s'allunya d'una taula sobre la qual reposa una gran cratera (vas ample on es barrejaven el vi i l'aigua per omplir les copes). En el costat oest s'observa un seguici format per una petita flautista, un home jove i un personatge més vell, amb barba, que es recolza en un bastó. L'escena representada a la planxa de cobertura és la que ha donat nom a la tomba: un home jove es llença en direcció a un mirall d'aigua, superant una edificació construïda per blocs de pedra, erigida vora la superfície aquàtica. La imatge correspon a un salt esportiu realitzat amb estil perfecte (així ha estat anomenat en tots els idiomes: el cabussador, el buceador, il tuffatore, le plongeur, the diver). Ara bé, aquesta situació, lluny d'evocar una empresa esportiva, es creu que indica, metafòricament, el pas de la vida a la mort. El protagonista saltaria més enllà de les columnes d'Hèrcules, confí del món habitat, i es cabussaria en l'aigua de l'"Okeanos", el qual, segons creença dels grecs, era el riu tempestaós que conduïa a la ultratomba. **La Tomba del Cabussador** ha contribuït fonamentalment al coneixement de la pintura grega d'aquest període, pràcticament desconeguda si no fos gràcies a la pintura dels vasos.

Les pintures estan realitzades mitjançant una tècnica similar al fresc. Directament sobre un fi estrat de calç, col·locat damunt del suport de roca calcària de la planxa de traverti. Sobre aquesta subtil pel·lícula blanca, amb una punta fina es creava un solc que delimitava les imatges. Després ràpidament es realitzava la decoració i l'escena figurada, utilitzant pocs colors: sempre el vermell, el negre i el groc, rarament el verd i el blau.

En moltes de les tombes masculines, s'hi troben dos tipus de representacions: **el retorn del guerrer vencedor** i diferents tipus de **jocs funeralis**. **El retorn del guerrer** ocupa la paret principal, que correspon a la situada darrera del cap del mort; el cavaller, sempre barbat, porta generalment cuirassa i un casc amb plomall blanc. En

algunes ocasions monta a cavall, revestit d'armadura i carregat amb les deixalles expliades a l'enemic.

En els jocs funeraris es desenvolupaven **curses de bigues** (carros tirats per dos cavalls posats l'un al costat de l'altre), i escenes de **pugilat, lluita, duels i caceres**.

En les **curses de bigues**, la columna dissenyada en el centre de l'escenari indica la meta al voltant de la qual roten els auriges; aquests porten túniques llargues i el cap cobert amb un barret cònic o els cabells flotant per sobre l'esquena. També pot trobar-se més rarament alguna quadriga.

En les **competicions de pugilat**, els combatents, sempre nusos, duen els punys recoberts per corretges de pell entrecreuades. Un flautista sembla ritmar el combat,

la violència del qual està indicada per la sang que flueix abundantament sobre el rostre dels pugils. En ocasions, els adversaris duen la cara coberta amb una hemimàscara de nas prominent i encorbat, detall que proporciona caràcter teatral a la situació.

En els **duels**, els competidors coberts amb un senzill eslip, canyelleres, casc de tipus calcedoci, escut i a vegades cuirassa, s'enfrontaven amb diverses armes (llança o espasa corbada). Un jutge situat darrera del guanyador, està preparat per col·locar-li al cap una corona. Aquestes representacions de duel, poden considerar-se la prehistòria dels gladiadors romans. Per últim, es possible trobar escenes dedicades a la **caça del lleó o del cérvol**.

Duel

Caça del lleó